

deli specifično razliko med enim in drugim pojavom, ki jo vidi zlasti v njuni neenaki družbeni funkciji: čarovniško delovanje naj bi bilo negativno in rušilno za neko skupnost, medtem ko naj bi magija odpravljala negativne posledice čaranja (čarovniškega delovanja). Kot rdeča nit je v obravnavo na vseh ravneh vpleteno tudi spoznanje, da sta ti dve dejavnosti že od antičnih grških časov vključeni v spolno delitev dela in glede na prevladujočo androcentrično in mizogino kulturo tudi različno vrednoteni. Tako ni naključna zgodovinsko prevladujoča značilnost, da veljajo za magi(je) pretežno pozitivne (moralne in druge) nagrade, medtem ko doletijo čaravnice in čarovniška delovanja predvsem (vsestranske) kazni.

V prvem poglavju avtorica obravnava evropsko čarovništvo kot pojav, ki ima svoje korenine v mitskih razlagah in praktično običajnostnih delovanjih predkrščanske Evrope, se nadaljuje in na svoj način utrjuje v srednjem veku in se končno kot množični pojav, ki je neločljivo prežet s seksizmom, uveljavi zlasti v zgodnjem novem veku. Osrednjo pozornost namenja sabatskemu ali diaboličnemu čarovništvu: postopno predstavlja splet družbenih določilnic (duhovna kriza ob koncu srednjega veka, herezije in vsestranske reakcije cerkve in posvetnih vladarjev), ki so prispevale k utrjevanju »pravih« predstav o (tem) nevarnem družbenem pojavu in opravičevale (ter dejansko omogočale) preganjanje in iztrebljanje nosilk (prevladovala so ženske!) čarovništva. Pri obravnavi se upravičeno giblje od razkrivanja (konstrukcije) družbenih vzorcev spolnega obnašanja do podrobnih opisov sabata.

Pri tem prepričljivo opozori tudi na različnost posameznih okolij v Evropi glede na prevladujoči odnos do čarovništva. Tako so nekatera okolja (npr. Francija in zlasti Nemčija) izrazito prednjačila v represivnih ukrepih (zastaševanja in ustvarjanja pokorščine pri – ne le potencialno – nevarnih zlasti nižjih plasteh), medtem ko so ponekod drugod bili v ospredju drugi nosilci nevarnosti za družbeno povezanost (npr. Židi v Španiji). Preganjanje diaboličnega čarovništva se je razmahnilo zlasti po 15. stoletju. Avtorica končuje prvo poglavje s kronološkim pregledom (po R.H. Robbinsu) najpomembnejših demonoloških del (84–88) od leta 1435 do 1700.

V drugem poglavju nas Marjeta Tratnik

Volasko temeljito seznanj z razvojem raziskovanja čarovništva, ki se je začelo sredi 19. stoletja. Oris ključnih značilnosti posameznega pristopa poteka od romantikov na eni in racionalistov na drugi strani, funkcionalizma in strukturalizma do integralnih (interdisciplinarnih) pristopov, ki se uveljavljajo v novejšem času. Zlasti zadnji pristopi, ki postopno odstirajo tančice s samega spleta gospodarskih, političnih, religijskih, demografskih in drugih dejavnikov, so spoznavno plodni in pomagajo k bolj poglobljenemu razumevanju čarovništva. Kot poudarja avtorica, je pomembno, da gledamo na ta pojav tako z vidika žrtev kot z vidika rabljev.

Ob tem, ko avtorica problematizira nekatera pojasnjevanja čarovništva (npr. psihoanalitske teze), nas seznanja z izredno pomembnimi spoznanji, ki kažejo na povezanost tega pojava s krizo prebivalstva, s krepitvijo absolutistične oblasti (in potrebe nosilcev moči po popolnem nadzoru nad spolnoreproduktivnimi dejavnostmi ljudi) in z osvajalnimi vojnami. Tudi za razumevanje sodobnejših oblik (in večnostnih lastnosti) »čarovništva« je pomembna ugotovitev M. Tratnik, da se je lik novoveške čaravnice rodil »v miselnem svetu takratnih družbenih elit« in da je šele kasneje ta podoba »proniknila v zavest preprostega kmečkega prebivalstva« (str. 127).

Maca Jogan

Čaravnice (II. del)

Imenitno študijo Tratnik-Volaskove, ki poda celovito podobo in analizo pojava preganjanja čaravnic, lepo dopolnjuje drugi del knjige z naslovom Čarovniški procesi na Slovenskem, ki ga je napisal Matevž Košir. Najprej je treba poudariti, da so slovensko ozemlje v obdobju od 15. do 18. stoletja zadevale sočasno ali pa v časovnem presledku nekaj desetletij v glavnem enake nadloge kot Sveto rimsko cesarstvo oziroma preostalo Evropo. Poleg turških vpadov, ki so kot posebna oblika vojne prizadeli v 15. in 16. stoletju predvsem Štajersko in Kranjsko ter

v 17. stoletju Prekmurje, so notranje vojne in vojne s krščanskimi sosedi pustošile slovensko ozemlje zlasti v drugi polovici 15. stoletja, manj pa še v začetku 16. in v začetku 17. stoletja. Kriza agrarnega gospodarstva, ki je potekala hkrati z najhujšimi vojnimi nesrečami, je odrinila na družbeni rob velik del kmečkega prebivalstva, notranja cerkvena kriza in neprepričljiva cerkvena praksa pa tudi nista več zagotavljali človeku duhovne gotovosti in jasne politične usmeritve. Intenzivno sta seveda vplivala na politično in duhovno stvarnost slovenskega ozemlja tudi verski razkol in skoraj polstoletna uveljavitev protestantizma v drugi polovici 16. stoletja. Zlasti verski razkol je spodbujal strah pred razpršitvijo verske enotnosti povsod po Evropi in tako tudi pri nas. Po zmagoviti protireformaciji in razbohotenem baroku v 17. stoletju pa so ekscentrične oblike kontrastirane družbe spremljale še precejšnje epidemije, ki so desetkale prebivalstvo povsod, še zlasti na Štajerskem. V tem časovnem okviru, v katerem se je oblikoval tudi nov politični koncept razumevanja in delovanja države, je potekalo odstranjevanje oziroma izločanje tistih družbenih skupin in njihovih družbenih konceptov, ki so dejansko ali pa samo navidezno ogrožali cerkveno in laično oblast. Šlo je za sovražnike družbene elite, za sovražnike tistih, ki imajo oblast – torej za sovražnike »države«. Leta 1522, ko je v Nemčiji protestantska reformacija prestopila prag v protestantizem, je na primer neki dominikanec sestavil Katalog herezij (*Catalogus haereticorum*), v katerem je naštel kar 458 herezij, sovražnih zahodni krščanski cerkvi. Na Slovenskem so v tem časovnem loku, ki ga označujemo kot prehod iz srednjega v novi vek, ne da bi se spuščali v ozadja in pomembne razlike, na različne načine odstranili in pregnali najprej Jude konec 15. in v začetku 16. stoletja, potem pa izkoreninili sekto prekrščevalcev v prvi polovici 16. stoletja, v 80-ih 16. stoletja pa so začeli preganjati sekto novih štifitarjev (skakačev, »martrarjev«), ki so jo v naslednjih štiridesetih letih tudi popolnoma zatrli.

Celo obdobje 15. in 16. stoletja pa je potekal boj med seboj povezane (bodisi katoliške ali protestantske) cerkvene in laične oblasti proti najbolj nenavadni vrsti notranjih sovražnikov, to je proti čarovnicam in čarovnikom. Vse do začetka 17. stoletja so

bili ti procesi redki, potem pa so v drugi polovici 17. stoletja izbruhnili razsežno in z veliko intenzivnostjo. Lahko bi rekli, da so bili do druge polovice 17. stoletja izločeni vsi prejšnji sovražniki oblasti, in kot velja po pravilu avtoritarne in totalitarne oblasti, si je bilo treba sovražnike, če jih ni dovolj, izmisliti. In čarovnice so bile dejansko plod s strahom obsedene domišljije.

Matevž Košir nam v enem delu svoje študije predstavi kronologijo čarovniških procesov na Slovenskem od 15. stoletja pa do srede 18. stoletja, od prvega procesa leta 1427 do zadnjega leta 1746. V tem dolgem obdobju sega vrhunec čarovniških procesov prav v zadnjo tretjino 17. stoletja. V kronološkem pregledu, ki mu je dodan še potek »velikega paničnega pregona« čarovnic v Poljanah ob Kolpi, kjer so v osmih letih (od 1691–1699) zažgali najmanj 60 oseb, pa ne gre le za naštevaje procesov, ampak so navedeni kraji, prizadete osebe, očitana jim dejanja in njihova priznanja ter njihove tragične usode. Ta kronološki del študije nam veliko pove tudi o žrtvah samih, ki ostanejo v zgodovini po navadi neme in anonimne, enako pa tudi o svetu storilcev in ne nazadnje o razširjenosti praznoverja in strahu pred čarovnicami. Ob opisih mučenj, ki so največkrat prispevala k temu, da se je »čarovnica« identificirala z rabljevim interpretacijskim vzorcem, pa se nehote spomnimo na podobna dogajanja na stalinističnih montiranih procesih v našem stoletju.

V prvem delu Koširjevega besedila, razdeljenega na dve poglavji, dobimo najprej vpogled v to, kako in na kakšnih podlagah je nastajala podoba večše-čarovnice pri ljudeh na slovenskem ozemlju, kako se je ta podoba spreminjala od tiste, ko je ženska lahko obvladovala hudiča in je delal po njenih ukazih, do tiste, prevladujoče v 17. stoletju, ko je postal hudič gospodar in osrednja oseba na sabatih, ki naj bi se dogajali na vrhovih – Klek, Slivnica, Rogaška gora in še kje. V drugem poglavju z naslovom Sodna praksa pri zatiranju čarovništva izvemo o pravnih podlagah za čarovniške procese, privilegiranih deželskih sodiščih, ki so imela pravico do krvnega sodstva, in nepriviligiranih, ki so krvne sodnike klical, pa o tem, kako so na procesih sodelovali sodnik, pisar, krvnik, njegov hlapci in sodni prisledniki, ki so bili ljub ugledu, ki naj bi ga imeli, le – bolj prestrašeni kot prepričani – potrjevalci sodniko-

ve volje. Avtor nas tako vodi od aretacije osumljenega in njegovega izročitve sodniku, načinov zaslišanja in ugotavljanja čarovništva s preskusi, od mučilnih tehnik in orodij do krutosti, ki so zadele obsojence, do sodbe, njene izvršitve in zelo natančnega stroškovnika celotnega procesa, ki ga je izdal krvni sodnik zase in za svoje pomagače po opravljanjem delu. Seveda obtoženke oziroma obtoženci, ki so bili vsi, razen zelo redkih izjem, iz neprivilgiranih slojev (mali kmetje, viničarji, berači, potepuhi itd.), niso imeli v samem procesu praktično nikakršne možnosti. Znašli so se sami, prestrašeni, ubogi in seveda z nikakršnim duhovnim obzorjem, pred običajno zelo dobro izobrazeno in pravno podkovano osebo, ki je bila največkrat hkrati v eni osebi tožilec, sodnik in zasliševalec. Med takimi »kompletnimi« osebnostmi, ki so na čarovniških procesih pogosto tešile svoja sadistična nagnjenja, je bil, če kot zanimivost omenimo, eden najbolj krutih Janez Jurij Hočevar. Bil je doktor prava, sicer pa skladatelj in astronom ter član Academie philharmonicorum in Academie operosorum, v kateri mnogi vidijo predhodnico današnje SAZU. Kot član teh delovnih čebel si je nadel zanimivo akademsko ime Candidus – Čisti.

Na čarovniških procesih, ki so v glavnem potekali na Kranjskem in zlasti na Štajerskem, ne pa na Primorskem, je zgorelo med 300 in 400 oseb, od tega kar štiri petine žensk. Zanimivo je, da je bilo to razmerje v sosednjih pokrajinah, v Furlaniji, v Zgornji, Spodnji Avstriji ter na Salzburškem, drugačno – obsojeno je bilo približno enako število moških in žensk. Posebnost se kaže tudi v tem, da ko je v Evropi zažiganje čarovnic veljalo že za znak družbene zaostalosti, se je pri nas šele dodobra razplameno. Konec 17. stoletja so na Štajerskem kot prispevek k ugašajočemu evropskemu praznoverju izumili poseben »čarovniški stol« – mučilno napravo, na kateri je precej »čarovnic« od bolečin zblaznelo in tudi umrlo.

Študija Matevža Koširja je narejena na podlagi obsežne tuje in razpršene domače literature ter na arhivskem gradivu. Prav to gradivo dejansko pomeni sramoto nekega zgodovinskega obdobja, toda ker čarovniški procesi v tisti dobi niso veljali za sramotne, ampak za normalne in za sestavni del vsakdanjega boja proti strahu in grozi, ki sta

obsedala človeško domišljijo, so se arhivi do določene mere ohranili.

Knjiga Marjete Tratnik Volaskove in Matevža Koširja je na eni strani grozljiva podoba dela naše preteklosti, na drugi pa nas opozarja na našo zmožnost biti strpen. Ne nazadnje smo vse do danes pričre iskanju »sovražnikov« in različnim »lovom na čarovnice«. Če parafraziramo neko misel, izrečeno ob obravnavi podobne teme, potem je upati, da vsaj tisti, ki bodo to dobro napisano in strokovno utemeljeno knjigo prebrali, ne bodo več hoteli iskati čarovnic. Žal jim bo celo za tistimi, ki so jih iskali drugi. Še bolj pa jim bo žal za tistimi, ki so jih našli.

Vasko Simoniti

MARTIN POWELL, JONATHAN SOLITY

Učitelj ima nadzor

(Educa, Nova Gorica, 1994, str. 164)

V zadnjem času je bilo izdanih mnogo pedagoških publikacij številnih avtorjev. Ne le naših, temveč tudi tujih. Ena izmed takšnih publikacij tujih avtorjev, ki me je pri branju osebno zelo prevzel z dragocenimi mislimi tudi za učitelja družboslovja, je publikacija avtorjev Martina Powella in Jonathana Solityja. Avtorja sta ji po mojem mnenju zelo upravičeno dala naslov Učitelj ima nadzor. Ne le da so v publikaciji, kot že povedano, zelo dragocene misli, ki jih je treba uresničiti v družboslovni pedagoški praksi, ampak je publikacija tudi takšna, da kar spodbuja k nadaljnjim razmislekom, razmislekom, ki se lahko osredotočajo na mnoga vprašanja. Ta so: kako sleherno pedagoško delo opravljati bolje, bolj kakovostno? Učitelja družboslovja delo tudi sili v premišljevanje o tem, zakaj je sploh postal učitelj. Kdo je tisti, ki navdihuje učitelje (tudi družboslovja) za učiteljevanje? Zakaj so sploh postali učitelji? Kako naj se samospoznava? Kako naj, če se izrazim z besedami samih avtorjev, razvozlavajo »lastno šifro«? Kateri psihološki dejavniki oblikujejo njihovo